

A MONDÓKÁK JELLEGZETESSÉGEI

Tekintve, hogy a legrövidebb mondókánk is befejezett, kerek alkotásnak számít, tartalmi és formai szempontból egyaránt el kell bírálnunk, mert csak a formai és a tartalmi jegyek vizsgálatával deríthetjük ki, melyik típushoz tartozik, ami nem utolsósorban fontos tanulmányozásában. Ha nem végzünk is messzemenően részletes kutatást, s ha nem mutatjuk is be az összes típuslehetőségeket, a legfontosabbakról mégis érdemes lesz szólnunk néhány szót.

A mondóka legszembetűnőbb jegye a ritmus. Ritmus nélküli mondóka nincs. Vagy a hanglejtés, vagy a szótagszám aránya, vagy az ütemek váltakozása, vagy a nyelvi tagolás, vagy a szünetek aránya adja meg ritmusát, szabályos lüktetését. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy mondókáink ritmusközpontúak, azaz állandó jegyük a ritmus. A többi elem vagy mind ezt hivatott szolgálni, vagy ehhez kapcsolódik, eköré csoportosul. Ezeknek a jellegzetes jegyeknek a minőségétől, mennyiségétől és egymáshoz való viszonyától függ a mondóka típusa. A szövegek ilyen szempontok szerinti elemzése azt mutatja, hogy rendszerint a következő elemek épülnek a ritmus köré:

- I. Nyelvi jegyek
- II. Tartalmi jegyek
- III. Kölcsönzött jegyek

I. NYELVI JEGYEK

A mondóka nyelvi jegyei elég szembetűnőek, könnyen felismerhetjük őket. A mondókás az anyanyelv adta fonetikai vagy morfológiai lehetőségeket használja ki, de ugyanígy egy idegen nyelv ilyenfajta adottságaival is élhet. Az összetettebb formákhoz a mondat értékű elemek tartoznak. Ezek többnyire felszólító mondatok, kérdések és feleletek, illetve ezek variációi. A legtöbb mondóka az alábbi jellemző nyelvi jegyeket hordozza:

1. HANGZÁS

- a. *Azonos hangok*: öt tököt fölöstökömözött; urraknak; beleestem e verembe;
- b. *Alliteráció*: földet füstöl; kis kaszárnya kellős közepén; Makai mézárós mondta minékünk;
- c. *Szóisméltés*: cselő, cselő, szök, szök, szök; Szab, szab, szab; Hát, hát, hát; ropp, ropp, ropp.
- d. *Szószakítás*: lege, lege, legelső; béka, békanyúzó; Papucsot, csot, csot, csot; kon, kon, kondérom.

2. BETÉT

- a. *Hangutánzó szó*: kopp!; bumml!; sisorog, süty, csupp.
- b. *Ikerszó*: encsem-bencsem, tír-túr, zsip-zsup, Anna-Banna, csitt-csatt, Ödöm-Bödöm, csír-csár, szíl-szál, pinty-ponty, szarka-barka.
- c. *Játszi szóképzés*: kukucsi (ablak), fényeske (tű, pénz), fehérke (cérna), véreske (vágott csirke), forom (forog), gugguska (guggolás), keringeli (kerek, gömbölyű).
- d. *Kicsinyítő képzővel derivált szó*: búzácska, kórócska, varjúcska, Dunácska.

- e. *Értelmen túli kifejezés*: cselebuki, ecki, kerecki, titijom, didella, csincsirincsi, galaguci, lifityári, táliber.
- f. *Furcsa hangzású tulajdonnév* (helynév, vezetéknev, utónév); *helynév*: Bükköny, Kukutyin, Piripócs, Sutytyon; *vezetéknév*: Sajdáné, Bodzáné, Bibici, Rákezdí, Pankó; *utónév*: Csiripáni, Henrik.

3. MEGSZÓLÍTÁS

- a. *Személyek megszólítása*: Gyere ki, Palcsi!; Vigyázz, Sanyi, a kezedre!; Te vagy, aki kapálta; Eredj, pajtás, te humjál!
- b. *Állatok megszólítása*: Héja, héja, lakatos!; Bika, bika, bölömbika!; Megállj, ürge, kileslek!
- c. *Tárgyak, dolgok megszólítása*: Járd ki, lábam, járd ki most!; Hopp, lilium!
- d. *Természeti jelenségek megszólítása*: Ess, eső, ess! Süss fel, Nap!
- e. *Monológ*: Pesten jártam iskolába; Itt ültettem egy szem borsót; Szaladok a nagy fának; Elmentem én az erdőbe; Ha úgy volna zsírom.
- f. *Párbeszéd*: Ki van itt a szép szobában?
Császár-királynak a lánya.

Ki leányát vetted el?
A kis Kocsinéét.

II. TARTALMI JEGYEK

A mondóka szövegéből kikövetkeztethető tartalmi elemek úgyszintén elég könnyen felismerhetők. A hallgatóságot, a részvevőket rendszerint valamilyen cselekvésre

szólítják fel, esetleg kiválasztják, azaz feladattal bízzák meg. Minthogy a cselekmény mozgással jár, a felszólításban gyakran sajátos nyelvi jegyekkel párosulnak e tartalmi jegyek. Ezek a sajátos nyelvi jegyek nagyobbrészt mozgást kifejező igék, illetve a cselekvéssel kapcsolatos módosítószók, s rendszerint a szöveg végén vannak. Mélyebb, összetettebb formák a hiedelemből, a szokásból sarjadnak, ennél fogva az ilyen tartalmi elemmel rendelkező mondóka a közlő és a hallgató számára egyaránt mágikus erejűvé válik. Egy-egy tartalmi jegy néha olyan erős, hogy a mondóka átcsap az egyszerűbb népi játék kategóriájába. Jellemző tartalmi jegyek a következők:

1. ALKALOM

- a. *Tánc*: Táncolj velem!; Ugorj ki belőle!; Riccs-roccs, csavarodj!
- b. *Kiolvasás*: Te vagy az a jó kergető!; Szálljon ki az ifiúr!; Te vagy odakint!
- c. *Tréfálkozás*: Annak sok lánya volt,
Mondd meg, hány fia volt!;

Fáj a kutyámnak a lába,
Megütötte szalmaszálba.
- d. *Játék*: Hány az alma?
Hat az alma.

2. MOZGÁS

- a. *Hintáztatás, ringatás*: Ring a baba, ring; Hinta, Kata, hinta.
- b. *Guggolás*: Mind leguggoljékl!; Egy kis dombra lecsücsülünk.

- c. *Ugrálás*: Erre kakas, arra tyúk!; Hogy velem is ugorj egyet!
- d. *Futás*: Fuss!

3. SZOKÁS

Fecskét látok, szeplőt hányok.

III. KÖLCSÖNZÖTT JEGYEK

Ezek az elemek beékelődtek ugyan a mondókába, és idomultak szövegéhez, ritmusához, de előfordulnak más nyelvű mondókákban, más népköltészeti, illetve műköltészeti szövegekben is. Feltételezhető, hogy a mondókás azokból kölcsönözte őket.

1. *Idegen nyelvből kölcsönzött elem*: Ám-tám, tebe, tó (tebe = téged – *szerbhorvát*, to = ez, ezt – *szerbhorvát*)
Ábécédé, macska prédé (prede = dorombol – *szerbhorvát*)
2. *Műköltészeti alkotásból kölcsönzött elem*: Gyí te, Szürke, gyí te, Fakó!
3. *Népköltészeti alkotásból kölcsönzött elem*: Elment az én kiskutyám Szanádra, Szanádra (népdal);
Egyszer volt... (népmese)

A szöveg a felsorolt elemektől válik mondókává, ezek mennyisége, felsorakoztatása és kombinációja adja a mondókatípusokat. Vizsgálatukból arra a megállapításra juthatunk, hogy a nyelvi jegyek előfordulása a leggyakoribb. Általában a hangzás, a betét és a megszólítás épül legszorosabban a ritmushoz. A mondókatípusok többségében ezeknek az elemeknek a jelenléte, egymás közötti kapcsolata mutatható ki. Gyakori jelenség az is, hogy a mondóka e jegyek mindegyikéből épül fel.

P.: Madarak voltunk Bükkönyben	<i>ritmus + betét</i> (tulajdonnév)
Bőrt vittünk Suttyomba,	<i>ritmus + betét</i> (tulajdonnév)
Suttyom előtt egy nagy fa,	<i>ritmus + betét</i> (tulajdonnév)
Abban lakik egy varga.	<i>ritmus</i>
Varga, varga, csavarga,	<i>ritmus + hangzás</i> (szóismétlés)
Cspad a fejed egy fába!	<i>ritmus + megszólítás</i> (személy)

A tartalmi jegyek kapcsolata jóval lazább, mint a nyelvi jegyeké, sőt, ezek az elemek néha annyira távol állnak egymástól, hogy a mondókák között éles tartalmi határ képződik. Ez a távolság elsősorban a mozgásokra, azaz a mozgási elemekre épült mondókában jelentkezik, és nagyon sok esetben éppen ez adja a mondókák funkcióbeli csoportosítását. A tartalmi jegyek és a nyelvi jegyek összekapcsolása, váltakozása egy-egy mondókán belül elég gyakori.

Pl.: Anna-Banna,	<i>ritmus + betét (ikerszó)</i>
Kuka, manna,	<i>ritmus</i>
Egyet-kettőt	<i>ritmus + betét (megszólítás) + mozgás</i>
Ugorj, Anna,	<i>(ugrálás) + betét (szóismétlés)</i>
Hopp, hopp!	

A kölcsönzött jegyek ritkábban fordulnak elő a mondóka megkülönböztető jegyeként. Keveredhetnek egymással is, de gyakran a tartalmi és a nyelvi elemekkel vegyülnek.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy mondókáinkban egyaránt előfordulhatnak mindezek a jellemző jegyek,

egyenként is, vagy kombináltan kötődve a ritmushoz. A mondóka hosszúsága ezeknek az elemeknek az előfordulási számától függ. A legrövidebb mondókában a ritmushoz csak egyetlen elem kapcsolódik, a leghosszabb szövegben pedig ismétlődnek az elemek.

A leggyakoribb mondókatípusok a következő elemekből épülnek:

1. *ritmus + hangzás*
2. *ritmus + hangzás + betét*
3. *ritmus + hangzás + betét + megszólítás*
4. *ritmus + hangzás + betét + megszólítás + alkalom*
5. *ritmus + hangzás + betét + megszólítás + mozgás*

